

Александар ТРАЈАНОВСКИ

**БОРБИТЕ ЗА ЕМАНЦИПАЦИЈА ОД ЦАРИГРАДСКАТА
ПАТРИЈАРШИЈА И ГРЦИЗМОТ ВО ПОЛЈАНСКАТА
ЕПАРХИЈА ВО КРАЈОТ НА 50-ТИТЕ И ВО ТЕКОТ
НА 60-ТИТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК**

Уводни напомени

Најжестоки и најкарактеристични борби за еманципација од Патријаршијата и грцизмот во Македонија во крајот на 50-тите и во 60-тите години на XIX век се воделе во Полјанската епархија. Кога го нагласуваме тоа, тргнуваме и од сознанието дека во Епархијата во тоа време учителствувале, го буделе и хранеле народниот дух познатите македонски просветители — учителите Андроник Јосифчев од Охрид, Алексеј Зографски од Дебарско, Димитар Миладинов од Струга, Рајко Жинзифов од Велес, Кузман Шапкарев од Охрид и други. Впечатливо е и привидното прифаќање на унија со Римокатоличката црква на кукушкото граѓанство, како средство и метод за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот воопшто.

Најпосле жителите на оваа Епархија постигнале голем успех во антипатријаршиската борба со завладичувањето на Македонецот Партенија Зографски (1818—1876). Тоа било несомнено придобивка од огромно значење, зашто со хиротонијата на Партенија за полјанско-кукушки епископ на 29 октомври 1859 година, македонскиот народ за првпат во својата историја, по укинувањето на автокефалноста на Охридската архиепископија (1767), се здобил со домашен владика. Тоа воедно е и првата победа на македонскиот народ во борбата за еманципација од Патријаршијата и грцизмот. Доаѓањето на Партенија на чело на една македонска епархија мошне стимулативно делувало среде македонските верници и воопшто македонскиот народ во целина, во натамошната уште пожестока црковно-просветна и националнобудителска борба за целосна еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот воопшто.

Полјанската епархија ја сочинувале градовите: Дојран (Полин — оттаму и називот), Кукуш и Гевгелија со околните села. Покрај тоа, во Епархијата припаѓал и реонот Карадаг, ридско-планинска месност во кој доминирала Круша Планина со познатите села: Морарци, Алексово, Рошлово, Стрезово, Гремадна и други е реонот т.н. Поле, југозападно од Карадат сè до Ајматовското и Арџанското Езеро. Во административно-управен поглед населението во Полјанската епархија било поделено на: Кукушка, Карадачка и Дојранска каза. Најпознати населени места во Епархијата покрај споменатите биле: Рејаново, Стемница, Долно Тодориќ, Муталово, Киреј—Кој, Лубиште, Богданци, Мачуково, Гевгелија, Пирава, Миравци и други. Најголем дел од населението во Епархијата го сочинувале Македонците, а на второ место доаѓале Турците, кои најмногу ги имало во реонот на Карадаг.

Со оглед на тоа што борбите за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот на црковно-училишните општини, граѓанството и интелигенцијата во Дојран и Кукуш непосредно се поврзани меѓу себе, ги прикажуваме заедно.

Преродбенското движење во Кукушката и Дојранската каза

1.

Почетокот на црковно-просветните борби во Дојран и Кукуш биле обусловени како резултат на стопанскиот подем на македонската граѓанска класа во Епархијата. Откако ги зацврстиле своите економски позиции, прилично зајакнатото граѓанство и интелигенцијата започнале да играат првостепена улога во борбата за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот, за воведување на мајчин јазик во училиштата и сл. Во таа смисла, црковно-просветните борби во двата најголеми градови во Епархијата датираат од 50-тите години на XIX век. Тогаш во Дојран учителствувал охриданиецот Андроник Јосифчев, кој покрај грчкиот, се служел и со македонскиот јазик. Во негово време во Дојран бил воведен црковнословенскиот јазик во црковната служба — вероисповедта¹⁾. За одбележување е и учителствувањето на познатиот македонски културно-просветен работник од Дебарско, монахот Алексеј Зографски, кој покрај употребата на грчкиот јазик, се служел и со македонскиот јазик.

Кукушката, пак, црковно-училишна општина во 50-тите години на XIX век била преземена од македонското трговско-занаемачко граѓанство и еснафство, со што започнале и борбите за воведување на црковнословенскиот јазик во црквите, а македонскиот во училиштата. За таа цел Општината ги довела во 1857 година

¹⁾ Георги Трајчевъ, *Дојранъ и неговото езеро*, София, 1923, 11.

за учители, најнапред Димитар Миладинов (1810—1862), а подоцна и Рајко Жинзифов (1839—1877) како општински учители. Овој потег на Кукушката општина на чело со најпознатиот и највлијателниот свој граѓанин, Нако Станишев, бил од огромно значење за конечното воведување на македонскиот народен јазик во училиштата, црковнословенскиот во богослужбата, за протерување на непожелниот полјански епископ Мелетиј (1848—1859) и за поставувањето на Партенија Зографски како прв владика од македонско потекло; најпосле за дефинитивното прекинување на врските со Цариградската патријаршија. Двегодишното учителствување на Д. Миладинов и Р. Жинзифов, особено на првиот е од првостепено значење. Тоа особено се однесувало за реорганизацијата што ја извршиле во училишното дело во Кукуш. Нивната дејност имала силно влијание и надвор од Кукуш. Во нивно време бил донесен официјален акт, со кој Општината се декларирала за македонска. Така, на 1 март 1858 година, кукушаните поставиле напис во црквата „Свети Ѓорѓи“, дека го возвратиле својот загубен мајчин јазик²). Таа година Кукушката општина со помош на материјалните средства добиени од Зографскиот манастир започнала да гради ново училиште. Истата година на празникот „Свети Тројца“ Миладинов и Жинзифов го искористиле народниот поттик па во црковната служба го вовеле словенскиот јазик³).

Настапило воодушевување во Кукуш. Впрочем, еве како го доживеал тоа современикот на настаните Р. Жинзифов:

„... Штом пристигна (Д. Миладинов во Кукуш на 24 октомври 1857 година⁴) — н.б.), училиштето зело друг ред. . . Многумина од младите, што веќе биле излезени од училиштето, го напуштале занаетот и одново се враќале во своите училишни места при Миладинова; славјанските букви заговорице во двете училишта во Кукуш, а во исто време биле донесени од Велес и од Цариград неколку книги⁵). . . Родителите не можеле да се нарадуваат кога слушале дека нивните деца им читаат од свештената историја на Отец Пајсиј⁶). . . Љубовта кон родниот јазик толку се развила, што по часовите желните мажи од 20 до 25 години секојдневно го посетувале училиштето. . . “⁷).

²) Славко Димевски, *Црковна историја на македонскиот народ*, Скопје, 1965, 68.

³) Академик Кирил патриарх български, *Българското население в Македонија в борба за създаване на Екзархијата*, София, 1971, 30.

⁴) Истиот, *Седем неизвестни писма на Димитър Хр. Миладинов*. — *Духовна култура*, кн. 11—12/1—63, София, 1964, 5.

⁵) Книгите биле испратени од престолнината на Турската империја со посредништво на Партенија Зографски, ученикот на Д. Миладинов, идниот полјански владика.

⁶) Станува збор за Пајсиј Хилендарски, родум од Банско, Разлошко, автор на *История Славоболгарска*, (София, 1925, 73).

⁷) Михаилъ Арнаудовъ, *Братя Миладиновци. Животъ и дейность* (1810, 1830—1862), София, 1943, 54—55.

Воодушевување и ентузијазам настапило и кај самиот учител Д. Миладинов, кој и самиот го изучувал и усовршувал македонскиот јазик⁸⁾. Факелот што бил запален во Кукуш со употребата на народниот македонски јазик, или како што пишува Миладинов „мајкин“, односно „предедов јазик“ ги побудило и другите места во кукушката околина. Многу деца од околните села го посетувале училиштето на Миладинов и Жинзифов во Кукуш. Сето тоа имало одраз во Дојран, Гевгелија и во други македонски градови и села, надвор од Полјанската епархија, како во Воден, Струмица, Охрид, и други места.

Се разбира, настаните во Кукуш биле непријателски дочекани од полјанскиот епископ Мелетиј⁹⁾ и малобројните гркомани во Кукуш и Дојран.¹⁰⁾ За единаесет години, колку што Мелетиј епископувал, верниците во Епархијата неколку пати се жалеле пред Цариградската патријаршија против него. Последен пат тоа го сториле во текот на 1859 година, кога во името на Кукушката црковно-училишна општина Д. Миладинов и Н. Станишев, со

⁸⁾ Тоа се гледа од неговото писмо, што го упатил до Кукушката црковно-училишна општина од 24 октомври 1857 година, а во врска со поканата да стане општински учител во тој град:

„... Мили мои, со задоволство го прочитав Вашето писмо и со возбуда дознав за Вашите чувства кон словенството и образованието на нашиот народ. Добро сте направиле, што сте му пишале на Партенија за неопходните книги. Скокам од радост, кога го гледам Вашиот стремеж и Вашата љубов кон мајчиниот јазик, а особено затоа што мнозина од младите и свештениците се решиле со усрдност да го учат словенскиот јазик, та дури и неколку месеци да служат и божествена служба на стариот наш предедов јазик... О, како ми е срам, зашто на грчки Ви ги изнесувам своите словенски чувства и само од неодамна почнав да читам, да пишувам и да разбираам словенски. Но, кој е виновен за тоа? Фанариотските архиепископи коишто насекаде ги изгореле пергаментите на словенските книги... Види: Туше Влахов, *Възраждане в гр. Кукуш*. — Исторически преглед, XVI/6, София, 1960, 18—50.

⁹⁾ Мелетиј бил назначен за епископ на Полјанската епархија во 1848 година. Покрај бројните злоупотреби при собирањето на црковните давачки, верниците на Епархијата го запаметиле и како голем блудник и неморален човек. Види поопширно: *Дојранъ 1861*. — в. „Цариградски вѣстникъ“, Цариградъ, 14. II 1861 година; Георги Димитровъ, *Княжество България въ историческо, географическо и етнографическо отношение*, Частъ I, София, 1894, 323—324.

¹⁰⁾ Тоа мошне луцидно го согледал Миладинов, кој им препорачувал на македонските верници во Полјанската епархија: „...Накриво погледнуваат кон Вас Грците!“. Ова меѓу првите го исполнил самиот Миладинов. Така на нападот на епископот Мелетиј над учителот Р. Жинзифов на Гурфовден 1858 година по повод одржувањето на богослужбата на словенски јазик: „...Знаеш ли ти, дека јас имам право да те врзам и овој час да те испратам во Солун“, Миладинов во името на својот колега му одговорил: „Ти немаш право да се мешаш во работата, по која има збор Градската општина“. Види: М. Арнаудовъ, *Братя Миладиновци*, ... , 52—58.

солзи на очите го молеле солунскиот митрополит Неофит¹¹⁾ да ги избави од непожелниот епископ и да назначи архиереј од домашно потекло. Митрополитетот Неофит ветил дека ќе го повлече Мелетиј, но тоа останало на ветувањето. Поради тоа, епархиите од Полјанската епархија испратиле нова жалба до Патријаршијата, поткрепена со многу потписи и печати, во која ги навеле сите антиканонски дела на Мелетиј, со молба да се повлече, а на негово место да се избере домашен владика. За таа цел, Патријаршијата испратила свои архиерејски претставници (екзарси), што на лице место на територијата на Полјанската епархија утврдила доста злоупотреби на епископот Мелетиј и тоа многу повеќе отколку што биле наведени во жалбата. Епископот веднаш бил сменет, но Патријаршијата за катедрата на Епархијата побарала 150.000 гроша¹²⁾. Претставниците на Кукушката општина го посетиле солунскиот митрополит Неофит и барале од него новиот полјански владика да биде од словенско потекло. Меѓутоа, кога согледале дека солунскиот митрополит за епископ на Полјанската епархија подготвувал Грк (Јаков Патамонски, од кого веќе можел да добие понуда од 300.000 гроша), кукушаните прибегнале кон едно ново, радикално средство за еманципација од Патријаршијата и грцизмот, привидно прифаќајќи ја унијата со Римокатоличката црква. Во таа смисла, Кукушката црковно-училишна општина стапила во преговори со Лазаристите во Солун и со писмото од 12/23 јули 1859 година до папата Пие XI изразила желба да преминат во унијат со Римокатоличката црква,¹³⁾ ако бидат исполнети следните услови: 1. Ќе ја признаат врховната власт на римскиот папа, доколку Римокатоличката црква не се меша во нивните внатрешни работи; 2. Доколку се зачуваат православните обичаи и богослужбата на црковнословенски јазик; 3. Доколку се хиротониса архиепископ од македонско потекло, што самиот народ ќе го избере; 4. Доколку во училиштата се зачува македонскиот јазик и друго¹⁴⁾. Не чекајќи одговор од папата, католичките мисионери од Солун пристигнале во Кукуш, организирале Кукушка унијатска црковно-училишна општина, а училиштето го прогласиле за унијатско.

2.

Во ваква ситуација Цариградската патријаршија била при-
нудена на попуштање, сакајќи да ја пресече опасноста од шире-

¹¹⁾ Дотогашниот трновски владика Неофит во 1857 година станал солунски митрополит, под чија потчинетост се наоѓал и полјанскиот епископ.

¹²⁾ Годорџ Милковџ, *Антимџ прџрви бџлгарски екзархџ*, Пловдивџ, 1899, 40—41.

¹³⁾ Види поопширно: Славко Димевски, *Кукушката унија од 1859 година. (По повод 100 години од настанот)*. — Гласник на ИНИ, III/2, Скопје, 1960, 121—146.

¹⁴⁾ Истиот: *Црковна историја . . .*, 118—119; Симеонџ Радевџ, *Македонија и бџлгарското вџзраждане*, частџ II, София, 1927, 234—236.

њето на католицизмот во Епархијата и пошироко во Македонија. Тоа секако делувало на 29 октомври 1859 година да го хиротониса за епископ на Полјанската епархија Македонецот Партенија Зографски. Веќе на 14 ноември и.г. Партенија пристигнал во Кукуш торжествено пречекан од епархиотите. На свечен пречек тој наишол и во Дојран, престолнината на Епархијата и во други места. Набргу развил богата културно-просветна и општествена дејност. Во училиштата целосно вовел мајчин, а во црквите црковнословенски јазик. Покрај тоа самиот ги помагал и обучувал учителите и свештениците. Ја намалил владината. Со свои средства отворал училишта и назначувал учители Македонци, како што е случајот со Кири Ристенин, кого го поставил за учител во Дојран. Издејствувал во Епархијата да му се испратат 22 книги. Презел акција со помош на Киријак Држиловец во Солун да се отвори словенски оддел во печатницата. Меѓутоа, тој обид не бил успешен¹⁵).

Доаѓањето и особено дејноста на Партенија Зографски во Полјанската епархија значело и крај на унијатството во Кукуш. Мисионерите биле принудени да го напуштат градот. Во унијата останале само неколку фамилии.

3.

Мошне плодната црковно-просветна и општествено-будителска дејност на македонска основа на првиот владика Македонец била пречекана непријателски од Патријаршијата, посебно од солунскиот митрополит Неофит, кој не можел да ги прежали понудените 300.000 гроша од Јаков Патомонски. Поради тоа, заеднички Неофит и Патријаршијата преземале чекори Партенија да го сменат¹⁶).

¹⁵ Харалампие Поленакоски, *Преродбеникот Партенија Зографски по повод 100-годишнината од смртта*, Свечен собир посветен на 100-годишнината од смртта на Партенија Зографски одржан на 22 ноември 1976 година, МАНУ—Скопје, 1977, 9.

¹⁶ Тоа впрочем го согледал Партенија, кој во писмото од 27 декември 1859 година во кое го изразува топлиот прием од граѓанството во Епархијата и Кукушката црковно-училишна општина, му пишува на својот пријател Христо Тпчилештов во Цариград за интригите што се воделе против него во Дојран: „... Слава богу паства-та ми, като получи своето желание и ся удовлетвори нейната обида, тай бась ся успокои и всичките ме приеха какъ законский архіерей, и така и опшина-та... Кога азъ отъ Кукушъ отивахъ да посета Полянинъ (Дојранъ) тамъ ся откриха интриги и заговори противъ мене отъ страна прежде би вшаго Поленинскій господина Јакова...“ Види. Народна библиотека „Кирил и Методий“, Български исторически архив — София (НБКМ—ВИА—С), фонд: бр. 6 отровска къща „Хр. Тпчилештов“ в Цариград 1851—1891. Писмо на Партенија Зографски до Христо Тпчилештов од 27 декември 1859 година испратено од Кукуш, (I. A. 330).

Во второто писмо до Тпчилештов од 6 декември 1860 година Партенија се жалел: „... Ние чекаме да ни дојдатъ екзархи за да видатъ што зло съмъ направилъ, тие страшно ще ме искаратъ зашто не зема много пари и не жредеме паства и непродава родимството...“ Истото, I. A. 332).

Во периодот кога фанариотските клевети и интриги пакостеле ширум во Македонија, кога се стегал обрачот околу наклеветениот Димитар Миладинов, кој ќе тргне на своето последно патување во животот и заедно со брата си Константин ќе станат, најкрупните жртви на грцизмот што македонскиот народ ги дал во борбата за еманципација од Патријаршијата, Партенија Зографски согледува дека тој обрач се стега и околу неговиот врат. По тој повод го извествува својот добар пријател во Цариград Христо Т'пчилештов:

„Пріехъ Вашето послѣдно писмо и резумехъ му содръжениѣ-то му. Д. Миладинов сега се намира дома си. Онъ нищо не може да направи, зашто всекаде владиците му пренежвовеха и се уплаши да не настрадае нешто невино и затова се тргна настрана. И выстина при сегашните цѣковни обстоятелства не е возможно да се стори нешто.

Интригите гърцки дойдоха на конецъ до темъ, сега то и екзархт пушча владици се осмелеха да испрататъ въ епархіята ми. Кога цѣла епархія плаче и писка отъ злодѣянія-та и насилія-та на отъ нѣкой фанариотски владика, патрикана-та се претворева глуха и нѣма, а сега кога 20 челоуѣци поткупени отъ фанариоти-те, се плачатъ отъ мене, цацо не имъ дава да се хранатъ отъ потъ-та на сиромаси-те, както бѣха тѣ учени того о чудо веліе! Патрикана-та се показва усрдна и задомбива, и незабавно праща екзарси не да умиратъ епархія-та, но да я размиратъ.

На 11-й текущего дойдоха въ Поленинъ тримата владици: Берскій-тѣ, Воденскій-тѣ и Струмецкій-тѣ, азъ сѣхъ темъ. Они цѣла недѣла седеха темъ и всичките средства употребиха да разбъркатъ епархія-та, но не сполучиха, викаха всичките сели да си кажатъ желбыте. Но понеже селените сега се насляждаватъ отъ най големо енокаиёмвие и тишина, и узнаха намерѣніе-то на екзархси-те, не се мърднаха отъ место си, толко съ гъркомани-те они писаха и расписивеха мезари исполнени съ страшни клевети върху мене. Поленскіите христиани отъ голема-та си и праведна яростъ и гнѣвъ за това неправедно дѣло не дозволиха въ църквата имъ да се земе патриершеско-то писмо. Отъ темъ они отидоха въ Кукушь и темъ седеха три дни и темъ найдоха още по твърдо, толко двоица предатели ги окружеваха и ги разговораха, и така като неможеха да сополучатъ цѣлѣта си, си отидоха съ голѣма досада въ Солунъ, да се смеватъ со пощата, зашто и досега искамъ писмо отъ Портата за тая работа, зашто Мелетија се оплакувалъ на Порта-та за не праведно му замали епархія-та, и не знаеме вече што ще направатъ. Того ради Вие отъ темъ да ни дадете наставленіе какъ да се постяпи ако Църквѣта посека да ме вдигне оттука, непремѣнно, треба поскоро да ме извѣстите, зашт христиани-те се во голѣ-

мо неспокојство, и ако Црквата постапи против желанијето народно, непремъно ще се случи нешто много непријатно“¹⁷).

Во 1861 година биле исконструирани многу лажни обвинувања и клевети протов Партенија, па тој бил изведен пред Синодален суд во Солун, составен од тринаесет митрополити и епископи, директно потчинети на солунскиот митрополит Неофит. Меѓу 22-те клевети Партенија бил обвинет: 1. Насила го вовел во богослужбата словенскиот јазик, а забранил да се користи грчкиот јазик; 2. Го вовел мајчиниот јазик во училиштата наместо грчкиот. Дури ги истерал од служба оние учители што не се служеле со македонскиот јазик; 3. Го поттикнувал населението да потпише барање за прераснување на Полјанската епархија во митрополија; 4. Не го споменува името на својот претпоставен митрополит Неофит како свој началник, изјавувајќи дека и самиот е митрополит; 5. Не допуштал во својата Епархија да се прочита патријаршиското писмо; 6. Цариградската патријаршија ја нарекувал „голем ан“, 7. Наредил да се избришат грчките натписи од кукушката црква и да се заменат со македонски јазик и друго¹⁸).

Врз основа на споменативе клевети било одлучено на Партенија да му се одземе епископската катедра и да биде испратен во заточение. Всушност, додека траела оваа добро исконструирана фарса па и потоа, откако била донесена осудата, Партенија се наоѓал во еден вид домашен притвор во Солунската митрополија¹⁹).

Додека се наоѓал во заточение во текот на 1861—1862 година Партенија се жалел од солунскиот митрополит Неофит зашто не допуштал да испратат човек во својата Епархија да ја собере владичнината, поради што Партенија се нашол во тешка финансиска криза²⁰). Тоа секако била една од мерките Партенија „доброволно“ да се откаже од Полјанската епархија, што за малку ќе се реализирало. Во тешка финансиска ситуација и психичка депресија Партенија помислил да побара и сменување на епархијата²¹).

¹⁷ Истото, (Писмо од П. Зографски до Хр. Тпчилештов од Кукуш од 28 февруари 1861 година), (I. A. 333).

¹⁸ С. Димевски, *Црковна историја*... 195—196; в. „Дунавски лебед“, бр. 56, Белград, 25 октомври 1861 година.

¹⁹ Оттаму тој нашол начин да ја продолжи кореспонденцијата со Хр. Тпчилештов и врските со Цариград од каде што барал помош: „Много млека теглеме отъ митрополитъ-тъ солунскій. Это сега се сторила две години не ни даватъ покой съ неколку подкупени мизекери брка всичката епархія“. Види: НБКМ—БИА—С., фонд бр. 6 трговска кѣџа..., (Писмо на П. Зографски до Хр. Тпчилештов, Солун, 16 октомври 1861 година), (I. A. 337).

²⁰ Во таа смисла Партенија Зографски напишал: „...Освен това г. митрополитъ не остава да прата тѣ човекъ да собере мирія-та за помината-та година, и така свемъ въ големо затрудненіе за харчилъкъ...“. Види: Истото, (Солун, 25 јануари 1862 година), (I. A. 340).

²¹ Истото, (Солун, 13 декември 1861 година), (I. A. 339).

Обидот за сменување на Партенија Зографски добил широк одглас во тогашната периодика. Во одбрана на својот притворен и сакан владика кренале глас верниците во неговата Епархија. Биле испратени жалби до солунскиот валија Хусни-паша против сменувањето на Партенија со владика Грк²²). Верниците на Полјанската епархија притоа огорчени од постапката на солунскиот митрополит и воопшто на Фанариотската црква да им биде сметнет нивниот сакан владика со Грк, давале на знаење дека ќе се откажат од Цариградската патријаршија, дека таа не е нивна црква, а уште помалку дека е велика:

„... Великата црква? Ние не познаваме таква велика црква! И нашите цркви, доколку сме во состојба да ги порашириме, ќе станат од неа уште повелики. . .“²³).

Друг еден анонимен автор (Еден патник Македонец) му пишувал на редакторот на весникот „Дунавски лебед“ Георги Раковски, дека десетина граѓани и членови на Кукушката црковно-училишна општина се подготвуваат да заминат во Солун со цел да го избават својот сакан архиепископ и да го спречат обидот на солунскиот митрополит Неофит да ја предаде или продаде нивната епархија на некој Грк²⁴). За тешката состојба на Партенија Зо-

²²) Тоа го дознаваме од писмото на анонимниот автор (Еден за сите) од 17 септември 1861 година во весникот „Дунавски лебед“ на дослухот дека Партенија требало да биде заменет со друг архиепископ, Грк по народност. По тој повод еве како реагирале епархистите:

„... Да не чуеме за Грк владика! Да не чуеме! Не го сакаме!! — Ние немаме време да ги опишеме потанко безбројните злоупотреби на претходниците на Партенија, а ниту можат да се опишат. Што се однесува до Партенија, како што се гледа, може би за Вас е лош, но колку за нас ни е добар; — ние не можеме уште да му се нарадуваме, кога видовме дури сега еден таков народен пастир кој да се грижи за својата паства и да ја води по вистинскиот божји пат. — Ние дури сега видовме владика, кој е благодарен колку и да му дадеш, а не како ненаситените среброљубиви фанариоти да не продаваат дури и како робови. А што се однесува до 50—60 Дојранчани, кои не го сакаат, ние добро знаеме што им тежи; тоа е што Партенија не им ги зема жените во својот конак и да им прави фустани како што им правеше раскошниот Мелетија. Да простат тие господиновци, ние не сакаме да ни се мешаат во казата, ниту пак сакаме да им оставаме на волја да ни доведат некој си гладен Грк, да не соблекува, а пак нивните жени да се шират со широки свилени фустани!“. Види: в. „Дунавски лебед“, бр. 55, Белград, 17 октомври 1861 година.

²³) Исто то.

²⁴) НБКМ—ВИА—С., Фонд: бр. 1, Георги Стойков Раковски 1811—1868. (Анонимно писмо „Един патник Македонец“ до Г. Раковски, 27 октомври 1861 година. (I. Б. 1444) (52).

рафски во Солун, а со цел да го избават од канците на солунскиот митрополит интервенирале Киријак Држиловец²⁵⁾ и Костадин Динков-Динката²⁶⁾.

5.

Положбата на Партенија Зографски во Солун станувала мошне сложена и сè потешка. Меѓутоа, со помошта на рускиот амбасадор Лобанов, тој успеал да го напушти Солун, а во Цариград се надевал дека истрагата од тројцата патријаршиски архиери (Антим Преславски, Милетија Сисански и Неофит Корчански) во Кукуш и Дојран, во врска со неговото архиерејско пастирување, ќе биде позитивно оценето за него.

И навистина неговите епархитоти поволно се искажале за неговата архиерејска дејност пред тројцата екзарси. Патријаршијата била принудена да го рехабилитира. Меѓутоа, иако добил таква поткрепа од Светиот архиерејски синод на Патријаршијата и самиот патријарх Софрониј VI, не му било допуштено веднаш да се врати во својата Епархија. Затоа во септември 1863 година жителите на Полјанската епархија на чело со Кукушката црковно-училишна општина поднеле барање до Патријаршијата за враќање назад на саканиот владика²⁷⁾. Ова како и други притисоци и среќни околности делувале Патријаршијата, сепак, на крајот да допушти и да дозволи Партенија да замине за Кукуш и Дојран.

Кон крајот на 1863 година Партенија Зографски се вратил во својата Епархија. Меѓутоа, таму повторно настапуваат судири со солунскиот митрополит Неофит, кој веќе еднаш ја загубил битката во борбата со Партенија и македонските верници во Полјанската епархија. Не помогнало и преместувањето на седиштето на епископијата во 1865 година од Дојран во Кукуш. За жал, на Партенија му завртел грб и долгогодишниот највлијателен граѓанин на Кукуш и претседател на Кукушката црковно-училишна општина Нако Станишев. Сетоа тоа придонесло во 1867 година Партенија да биде преместен од Кукуш и да биде назначен за нишавско-пиротски митрополит.

6.

На големо изненадување и незадоволство на епархиотите на Полјанската епархија за нов архиереј бил назначен епископот

²⁵⁾ Архив на Г. С. Раковски, том III. Писма до Раковски 1861. Под редакција на Никола Трајков. Подготвил за печат и с објаснителни бележки Веселин Ник. Трајков, БАН, Институт за историја — Софија, 1966, док. бр. 42, 152—153.

²⁶⁾ Истото, док. бр. 259, 265—264; бр. 301, 723—727 и бр. 306, 736—740.

²⁷⁾ НБКМ—БИА—С., Фонд: бр. 6 Търговска къща..., Писмо на жителите на Полјанската епархија до Хр. Т'пчилештов, Кукуш, 4 септември 1863 година, (I. A. 93).

Мелетиј, оној ист архиереј што верниците го беа изгониле пред десетина години. Во летото на 1869 година Мелетиј пристигнал во Кукуш. Меѓутоа, не успеал да влезе во Епископијата. Подбивно му било одговорено дека „ключевите на Епископијата се во рацете на Општината“²⁸). Уште поголемо разочарување доживеал Мелетиј околу собирањето на црковните давачки. За таа цел на помош ги повикал месните турски власти. На нив епархиотите им одговориле: „... Не ја сакаме, ни Патриканата, ни нејзиното цело грчка духовенство, па затоа Епископијата не ја отвораме, ниту пак го признаваме него, а уште помалку мирија да му даваме!“²⁹). Со ова дошло до целосна еманципација од Патријаршијата во Кукуш и Дојран. Нивниот пример го следеле и околните села на Епархијата³⁰).

Борбата за еманципација од Цариградската патријаршија во Гевгелиската нахија

По примерот на црковно-просветните борби во Кукуш и Дојран и во Гевгелиската нахија, како составен дел на Полјанската епархија, се почувствувало силно антипатријаршиско движење. Во таа смисла, борбите за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот ги регистрираме во крајот на 50-тите години на XIX век³¹), кога започнува унијатско-католичното движење во Епархијата. Споменатиов процес, што започнал во Кукуш во 1859 година, се проширил и во останатите делови на Полјанската епархија. Така во Гевгелиската нахија се создале унијатски јадра во: Гевгелија, Богданци, Стојаково, Мачуково, Гавато, Сеово, Пирава и други места³²). Прифаќањето на унија со Римокатоличката ватиканска црква на населението на споменативе места, како и во други места воопшто, секако претставувало средство за еманципација од Патријаршијата и грцизмот, т.е. за возвраќање и не-

²⁸) Туше Влахов, *Възраждането в гр. Кукуш*. — Исторически преглед, XVI/6, София, 1960, 18—50, (44).

²⁹) Исто то, 45.

³⁰) *Кукушъ, 26 Априлија 1870* — в. „Македонија, IV/5, Цариградъ, 20. V 1870, 3.

³¹) Види поопширно, Владо Картов, *Гевгелија до Балканските војни, Скопје, 1966* 86—94; Истиот: *Преродбенското културно-просветно движење во Гевгелиско-валандовскиот крај*. Зб.: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата, МАНУ—Скопје, 1979, 329—341.

³²) Българска академия на науките. Научен архив—София (БАН—НА—С.), Фонд: 41к Атанас Петров Шопов 1855—1922. (Список на селата од Кукушката околина со статистички податоци за својата народност и религиозна припадност), арх. ед. 222, л. 1—4; Александар Матковски, *Црковно-просветните борби во Гевгелија*. — Просветно дело, IX/9—10, Скопје, 1953 45—46; В. Картов, *Гевгелија...*, 115—120; Истиот, *Преродбенското...* Зб.: Школството..., 329—341.

гување на словенската култура; изведување на наставата на македонски народен јазик, а вероисповедта на црковнословенски јазик.

Учителската дејност на Димитар Миладинов, Рајко Жинзифов, К. Шапкарев (1834—1909) во Кукуш, архиерејската дејност на кукушко-полјанскиот епископ Партенија Зографски, како и дејноста на архимандритот Хаџи Павел Граматиков Божигробски (1850—1871), Венијамин Мачуковски (1841—1878) и други народни дејци и просветители посредно влијаело³³⁾ во поголемиот успех во патријаршиските борби и во осознавањето на месното население. Ова, како и економското зајакнување на месното граѓанство и интелигенцијата секако дека поволно делувало во понатамошниот подем на преродбенското движење во нахијата. Како резултат на овие благопријатни услови веќе во 60-тите години на XIX век биле отворени повеќе народни општински училишта и цркви како во: Гевгелија, Сеово, Смоквица, Серменин, Конско, Мрзенци, Хума, Богданци, Мачуково, Стојаково, Грчишта, Смол, Гавато, Богородица, Бајалци, Ореовци и други места, во кои наставата се изведувала на народен разбирлив јазик, а вероисповедта на црковнословенски јазик. Во таа смисла, како што пишува индиректниот сведок на тие настани — К. Шапкарев, „... во сите овие села во училиштата и во црквите до скоро официјален јазик беше грчкиот. Одвај пред една година или малку порано во повеќето од нив започна да се воведува народниот јазик, а во некои села сè уште е грчкиот“. Шапкарев регистрирал еден интересен феномен во Гевгелија, дотогашниот грчки учител „да го воведува нашиот јазик во училиштата, грижејќи се да се запознае со него колку што е можно побргу.“³⁴⁾

Во друг еден напис Шапкарев соопштува дека во повеќето од споменатите села во Гевгелиската каза се создале селски општини. Во таа смисла, најпрво регистрира дека богданчаните³⁵⁾ изградија независно од Фенерот, централна селска општина и ја признаа средишната централна епархиска општина во Кукуш“. Таа, како и другите селски општини во околината, заедно со нахиските општини во Гевгелија и Валандово, „... решија сите да се избават од фанариотскиот владика, да не му плаќаат данок, да не му го споменуваат името во молитвите и да го воведат мајчиниот јазик во училиштата и црквите. Така и направија околу Велигден признавајќи

³³⁾ Види во споменатата студија и статија на В. Картов.

³⁴⁾ К(узман) А. Ш (апкарев), *Кукушъ*, 24 май 1870. — в. „Македонија“, бр. 55, Цариградъ, 4. VI 1870, к. IV, 2.

³⁵⁾ Единъ Богданчанинъ, *Богданци — село отъ Поляно-Кукушката епархија*. — в. „Македонија“, бр. 38, Цариградъ, 20. IX 1871, к. II, 3.

ја заедно со целата Епархија централната Кукушка општина...³⁶⁾.

Значи, во крајот на 60-тите и почетокот на 70-тите години на XIX век, македонскиот народ во Гевгелија и Гевгелиската нахија, како истурен северозападен дел на Полјанската епархија, на чело со своето граѓанство, црковно-училишните и селските општини се откажуваат од јурисдикцијата на Цариградската патријаршија. Во училиштата и во црквите грчкиот јазик го замениле со разбирливиот народен македонски јазик, односно црковнословенскиот јазик, што се однесува за вероисповедта.

Завршни констатации и заклучоци

Црковно-просветните и националноослободителните борби на македонскиот народ за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот во крајот на 50-тите и то текот на 60-тите години на XIX век најголем и највпечатлив успех постигнале во Полјанската епархија. Тоа пред сè било обусловено од економското зајакнување на граѓанството, од економскиот полет на Дојранската, Гевгелиската, а особено на Кукушката црковно-училишна општина на чело со Нако Станишев. Учителствувањето и културно-просветната и општествена дејност во Полјанската епархија на Андроник Јосифчев, Алексеј Зографски, Димитар Миладинов, Рајко Жинзифов, Партенија Зографски, Хаџи Павел Граматиков Божигробски, Кузман Шапкарев, Венијамин Мачуковски и на друли познати македонски културно-просветни дејци и будители на преродбенското движење несомнено позитивно влијаеле во осознавањето на македонскиот народ од овој дел на Македонија, во зголемувањето интензитетот на борбата за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот, во заменувањето на грчкиот со мајчиниот народен македонски јазик во училиштата, а црковнословенскиот во богослужбата.

Прифаќањето на привидна унија со Римокатоличката црква во ова време што е секако средство за еманципација од Патријаршијата и грцизмот, со започнувањето на одделните православни обичаи, црковнословенскиот јазик во богослужбата, а македонскиот во училиштата; желбата за хиротонисување на македонски архиепископ под јурисдикција на папата и слично, — воделе кон решавање на Македонското црковно прашање, а со самото тоа и на македонската посебност.

Најпосле, хиротонисувањето на Партенија Зографски за Полјански епископ е придобивка од големо значење. По укинувањето на Охридската архиепископија за првпат македонскиот народ се здобива со македонски владика. Тоа била и прва поголема побе-

³⁶⁾ Кузман А. Ш (апкарев), *Кукушъ*, 31 май 1870 — в. „Македонија“, бр. 58, Цариградъ, 15. VI 1870, к. III, 2.

да на македонските верници во борбата за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот, што природно водело кон решавање на Македонското црковно прашање преку обновувањето на Охридската архиепископија. Ова како и плодната неколкугодишна дејност на Партенија влијаеле не само среде епархиите во Полјанската аперхија, туку и кај останатите верници, македонското граѓанство и интелегенцијата со уште поголем елан да истраат во борбите за конечен успех за целосната еманципација од Патријаршијата и грцизмот, што до израз доаѓа во крајот на 60-тите и почетокот на 70-тите години на XIX век.

Aleksandar TRAJANOVSKI

THE STRUGGLE FOR EMANCIPATION FROM THE CONSTANTINOPLE PATRIARCHY AND GRECISM IN THE POLJAN'S EPARCHY AT THE END OF THE 50 THIES AND IN THE COURSE OF THE 60 THIES OF THE XIX CENTURY

S u m m a r y

The economic strength of the Macedonian citizens and intellectuals in the Poljan's eparchy in the middle of the XIX century, and together with it the Dojran, Gevgelia and Kukuš's religious school community head by Nako Stanišev, conditioned the success of the religious and educational people's liberation struggles for emancipation from the Constantinople Patriarcy and Grecism at all. The teacher's activity, cultural, educational and social activity of this time in the Poljan's Eparchy of Andronik Josifčev, Aleksej Zografski, Dimitar Miladinov, Rajko Žinzifov, Parteniija Zografski, Hadži Pavel Gramatikov—Božigrobski, Kuzman Šapkarov, Venijamin Mačukovski and other Macedonian cultural and educational actors and awokers of the revival's movement, with no doubt, influenced positively on the consciousness of the Macedonian people from this part of Macedonia, in increasing the intensity of the struggle for emancipation from the Constantinople Greek Patriarchy and Grecism in changing the Greek with Macedonian people's language in the schools, and church-slavic in the church.

The acceptance of an illusory union with the Rome Catholic Church of this time, which, of course, represents means for emancipation from the Patriarchy and Grecism, by keeping of some orthodox customs, the church-slavic in the church and the Macedonian in the schools; the desire for a Macedonian archbishop under pope's jurisdiction and the like, led towards solution of the Macedonian religious question, and the Macedonian individuality at all.

Finally, the crowning of Partenija Zografski as a bishop of the Poljan's Eparchy is a contribution of a great significance. After the abolishment of the Ohrid's Archbishopric (1776) this is for the first time the Macedonian people to have a Macedonian bishop. It was the first bigger victory of the Macedonian people in the struggle for emancipation from the Constantinople Patriarchy and Grecism, which naturally led towards solution of the Macedonian religious question, through restoration of the Ohrid's Archbishopric. This, as well as the fertile activity of Partenija influenced not only among the bishops in the Poljan's Eparchy, but with the other church followers, the Macedonian citizens and intellectuals in order to survive in the struggle for a final success for national emancipation from the Patriarchy and Grecism, which was expressed towards the end of the 60 thies and the beginning of 70 thies of the XIX century.